

Bevezetés a vallástudományba

7. Vallástörténet, vallások története

Biró Tamás

birot@or-zse.hu, <http://birot.web.elte.hu/>

2023. április 18. és 25.

*Új téma: most kezdődik a félév 3. negyede
(a vallástudomány módszerei)*

Van-e kérdés, visszajelzés
az eddigiekkel kapcsolatban?

Bevezetés

a vallástudomány módszereibe

A vallással való foglalkozás története dióhéjban

	Mi a vallás?	Hogyan tanulmányozható?	mióta?
<i>Teológia</i>	isteni akarat	<i>a kinyilatkoztatott szöveg értelmezésével és elmélkedéssel</i>	késő ókor
<i>Vallástörténet</i>	történeti jelenség	<i>történeti-összehasonlító módszerekkel</i>	17. század 19. század
<i>Vallásfenomenológia</i>	egyéni tapasztalat	<i>önmegfigyeléssel</i>	20. sz. eleje
<i>Vallásszociológia</i>	társadalmi jelenség	<i>szociológiai módszerekkel</i>	19. sz. vége
<i>Vallásantropológia</i>	közösségi jelenség	<i>terepmunkával</i>	
<i>Valláspszichológia</i>	egyéni lelki jelenség	<i>pszichológiai kísérletekkel</i>	20. század
<i>Kognitív vallástudomány</i>	a <i>Homo sapiens</i> faj jellemzője	<i>fentiekkel, agyi képalkotó eljárásokkal, számítógépes modellezéssel...</i>	20. sz. vége

A valláskutatás módszerei

1. A vallás mint **„sui generis” jelenség**:
 - a. *Teológia*
 - b. *Vallásfenomenológia*
2. A vallás mint **történeti jelenség**: összehasonlító vallástörténet.
3. A vallás mint **társadalmi és antropológiai jelenség**:
vallásethnológia (vallásnéprajz), vallásantropológia, vallásszociológia.
Funkcionalista megközelítések.
4. A vallás mint **pszichológiai-biológiai jelenség**:
Valláspszichológia és kognitív vallástudomány. Evolúciós megközelítések.
5. A vallás mint **szimbolikus jelenség**: *vallásszemiotika.*

A vallás(ok) története

mint a kutatás tárgya

(ha úgy tetszik: kiegészítés a vallás jelenségeihez)

A vallás(ok) története

mint a kutatás tárgya

(ha úgy tetszik: kiegészítés a vallás jelenségeihez)

(1) a vallási rendszerek dinamikája

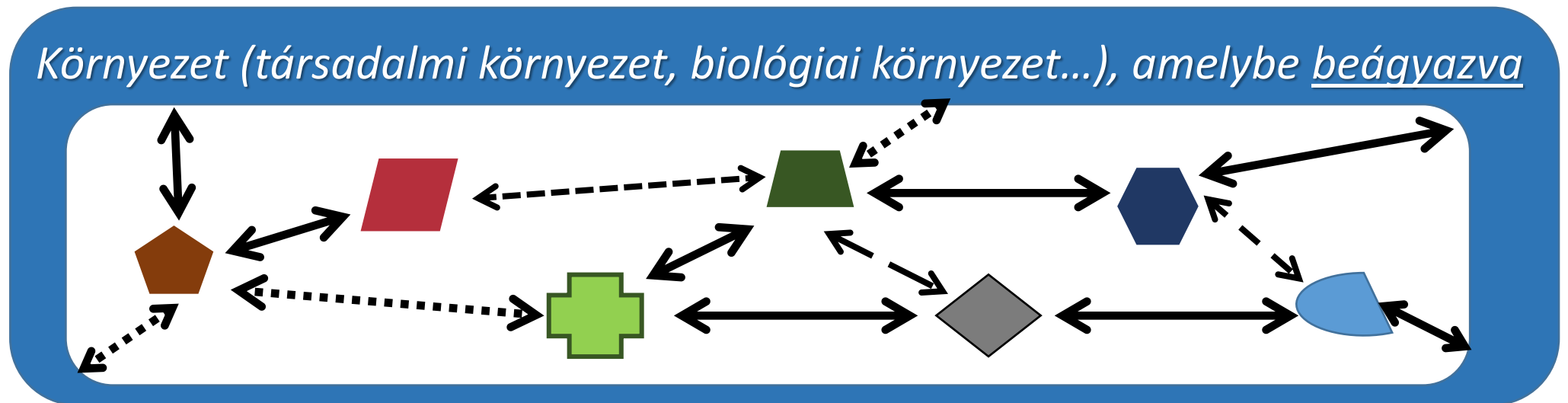
A vallás mint rendszer

(ismétlés)

- **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**

- + **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

Rendszer: nem csak sok-sok **elem összessége**,
hanem ezek az elemek egymással komplex **kölcsönhatásban** is vannak.

- + Mindez **dinamikus rendszer:** időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A vallás mint rendszer

- **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

+ Mindez **dinamikus rendszer:**

időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A rendszer leírása lehet:

szinkrón: adott időpontra vonatkozik („*itt és most*”; „*ott és akkor*”).

diakrón: az időbeli változással foglalkozik.

A vallás mint **dinamikus** rendszer

Vallástörténet

Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...

- A történelem során változnak a rítusok, narratívák, a vallási művészetek stílusjegyei, változik a vallási specialisták társadalmi helye, stb. Miért? Pl.:
 - Belső fejlődés, pl. a népi vallásosság elemei átszüremkednek a „magas” vallásba.
 - Kölcsönhatás a szomszédos kultúrákkal, vallásokkal: (ld. következő dia).
- Émikus perspektívából: hívők gyakran nincsenek tudatában a változásnak.
- A zsidóság mint „ragaszkodás egy dinamikusan változó hagyományhoz”.

A vallás mint **dinamikus** rendszer

Vallástörténet

Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...

+ Külső környezet: adott társadalom és az azt körülvevő más kultúrák, stb.

- Kölcsönhatás a szomszédos kultúrákkal, vallásokkal:
 - **Átvétel** tőlük: tudatos vagy nem tudatos formában.
 - Átvétel **átértelmezéssel**: bár a forma hasonlít, de az átvett elem beépül az átvevő vallási rendszerébe, és az új kontextusban új értelmet / új funkciót kap.
 - **Elkülönülés**: a saját identitásom megőrzése érdekében **elvetem** az ő kultúrjait.

A vallás(ok) története

mint a kutatás tárgya

(ha úgy tetszik: kiegészítés a vallás jelenségeihez)

(2) egy izgalmas dinamika:
irányzatok, szakadások

Irányzatok, szakadások

A változás két dimenziója:

változnak a fogalmak, a hitelvek, a narratívák, stb.

változnak a rítusok, a kegytárgyak, az intézmények, stb.

A divatos kulcsszó:
DINAMIKA!

- longitudinális változás: idővel változik az ideológia, a vallásgyakorlat, valamint a politikai-gazdasági szerep, a társadalmi közeg, a földrajzi elhelyezkedés, stb.
változnak a körülmények, a környezet, a vallást beágyazó közeg stb. *A vallás mint komplex rendszer minden komponense változhat*
- horizontális változatosság: egyszerre különböző változatok vannak jelen (térben vagy társadalmilag elkülönülnek egymástól? igen vagy nem)
→ *szakadáshoz vezet, vagy a heterogenitás kezelhető belülről is?*

Irányzatok

- Irányzat: adott papi közösség („egyház”), hívek kapcsolódó közössége, és ezeknek a társadalmi közege.
- Meghatározása:
 - (1) ideológia (mit gondolunk?) és vallásgyakorlat (mit teszünk?)
 - (2) politikai-hatalmi viszonyok (meddig tart az intézményünk hatalma?)
 - (3) társadalmi (kik a híveink?)

Például: gazdasági helyzetük, iskolázottságuk, politikai érdekei, földrajzi elhelyezkedésük.

Irányzatok, szakadások

Egy vallásból, egy irányzattól

több irányzat, több vallás: **szakadás**

- *Példa: [ananita–] karaita zsidóság kialakulása (Anan ben David, 8. sz., Irak)*
- *Példa: haszidizmus kialakulása (Baal Sem Tov, 18. század, Lengyelország)*
- A szakadás aspektusai:
 - (1) ideológia és vallásgyakorlat,
 - (2) politikai-hatalmi harcok,
 - (3) társadalmi különbségek.

Irányzatok, szakadások, eretnekek

- Eretnekek, hittagadók, apikoreszek, nyilvános szombatszegők „és társaik”:
 - „Deviáns” egyének, akik valamely, az adott vallási rendszer szempontjából különösen fontos elemet elutasítanak.
 - Ha nyilvános elutasítás: a vallás társadalmi struktúráit is veszélyeztetik.
- Karizmatikus vezetők, vallásújítók...: szakadár egyénből szakadár csoport lesz.
- Mi az, hogy „szekta”?
 - Értékítéletet hordozó szóhasználat — kerülendő, hacsak nincs rá definíciónk. Például:
 - Max Weber (1864–1920): kisebb létszámú, önként csatlakoznak (nem beleszületnek) + „deviáns”: eltávolodik a mainstream társadalom működésétől, nem részese a standard rítusoknak (pl. koronázás), gyakran megkérdőjelez alapértékeket is.

Szakadások és szekták a zsidóságban/-ból

*Szakadás: (1) ideológia és vallásgyakorlat;
(2) hatalmi-politikai kérdések;
(3) társadalmi szempontok mentén.*

*Kérdés: szakadáshoz vezet,
vagy kezelhető belülről
valamely heterogenitás?*

A zsidóságból való kiszakadás okai/ürügyei:

*A zsidó vallási rendszer szempont-
jából különösen fontos elemek*

- Kanonizált szövegek el nem fogadása:
 - *Samaritánusok:* csak a Tóra, de nem a NaKh. Gerizim-hegy, nem Jeruzsálem.
 - *Karaiták:* csak az írott tan (TaNaKh), de nem a szóbeli tan.
 - (A neológia viszonya a *Sulhan arukh*-hoz – 1868. kongresszus; 1913. GM; és azóta)
 - (Reformzsidóság viszonya a hagyományos zsidóság kanonizált szövegeihez.)
- Messiás volt-e X?
 - Kereszténység. Sabbataianizmus (Sabbatai Cvi, 1626–1676). (Chabad?)

Eddig:

egy-egy VALLÁS TÖRTÉNETE mint a vallás egyik vizsgálandó aspektusa,
a vallástudományi **kutatás lehetséges tárgya**.

Most:

VALLÁSTÖRTÉNET mint a vallástudományi **kutatás lehetséges módszertana**.

A vallás mint történeti jelenség:
a vallástörténet
és összehasonlító vallástudomány

Helmuth von Glasenapp: *Az öt világvallás* (előszó, p. 5).

Aki a természet vagy a szellemi élet valamely jelenségének lényegével és fontosságával tisztában akar lenni, nem szabad beérnie azzal, hogy az illető jelenség megnyilvánulási formáinak egyikét megismeri, hanem arra kell törekednie, hogy a különböző országokban és korokban kialakult formáinak sokféleségét áttekintse. Ez vonatkozik a vallásra is. Bensőséges vallási élet gyakorlásához tökéletesen elegendő egyetlen vallás ismerete, de lehetetlen megfelelő képet alkotni a vallásról általában, annak lényegéről és tényleges tartalmáról, ha mindössze egyetlen hitformáról szerzett ismeretek állnak rendelkezésünkre. (...) a vallásra is érvényes az, amit Goethe a nyelvről mondott: „Aki csak egyet ismer, nem ismer egyet sem.”

Összehasonlító-történeti vallástudomány

Összehasonlító vallástudomány:

- 17. századtól összehasonlítás:
- Összehasonlítom a magam igazát a másik tévedésével?
- Ószinte célom a másik megértése, és ehhez vezető út az összehasonlítás?

Történeti vallástudomány:

Ugyanekkor: nyelvtörténet, népek története, fajok története...

- 19. század, a történelemtudomány évszázada: historikus romantika és pozitívizmus.
- Vallások és kultúrák összehasonlítása mint a történeti rekonstrukció egyik módszere.
- Goldziher Ignác. *A Wissenschaft des Judentums* és a klasszikus magyar neológia.
- Sok 20. sz.-i valláskutató is vallástörténészként határozza meg önmagát, pl. Eliade.

Julius Wellhausen (1844–1918, eredetileg protestáns teológus, majd orientalista)

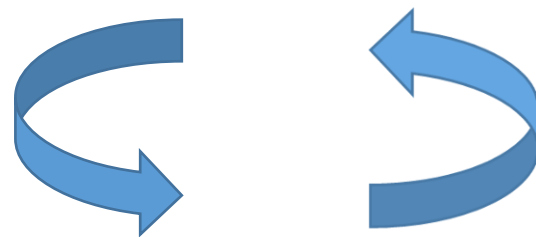
„Könyvünk problémája: a mózesi törvény **történeti** helyének kérdése. Pontosabban: azt tekintjük kérdésnek, hogy a törvény az *óisraeli történelem* kiindulópontja volt-e, vagy inkább a zsidóságé, azaz ama vallási közösségé, amely túlélte az asszírok és a kaldeusok által megsemmisített népet.

Elterjedt vélemény, hogy az ószövetségi **könyvek** nagyjából és egészében nemcsak hogy a fogság előtti időszakra vonatkoznak, de akkor is **keletkeztek**. (...) De a héber kánon legkésőbbi és középső rétegével kapcsolatban elismert kivételek ehhez az elvhez képest egyáltalán nem mondhatók jelentékteleneknek.”

J. Wellhausen. *Prolegomena zur Geschichte Israels* (1927⁶, Lukács József ford.). Közli: Simon Róbert, *A vallástörténet klasszikusai: Szöveggyűjtemény* (Bpest.: Osiris, 2003: 328).

Vallástörténet *Julius Wellhausen* példáján:

- **Wellhausen:** teológus, a korai arab történelem kutatásának az úttörője. A Pentateuchus új dokumentum-hipotézise (J, E, P, D): fordulópont a **bibliakritikában**.
- Cél: a (szellem)történet, a vallás **időbeli fejlődésének a rekonstrukciója**.
- A források kritikus vizsgálata alapján. `Kritika' = a szöveg mint irodalom.
(nem pedig mint kritizálás!)
- Az izraelita történelem és vallás fejlődésének a narratívája

A bibliai szöveg történetére vonatkozó narratíva

- A narratíva politikai kontextusba *(a 19. századi zsidóság megítélése)* is ágyazódik.

Összehasonlító-történeti vallástudomány

- A vallások megfigyelése és szisztematikus összehasonlítása.
- A megfigyelt adatok elhelyezése egy történeti narratívában.
- A narratíva iránya többféle is lehet:
 - Fokozatos **fejlődés** a törzsi vallásoktól, animizmustól a politeizmuson keresztül a monoteizmusig (pl. azon belül JK felismeréséig)?
 - Fokozatos **romlás** egy állítólagos ősi, romlatlan állapotból?
- Magyarázat a vallásra:
 - A megfigyelt jelenségek csoportosítása, tipologizálása?
 - A narratívára, annak irányára?
- Magyarázat **egyes** vallásokra, **egyes** vallások **egyes** jelenségeire:
 - Elhelyezkedés a „nagy narratívában” + kölcsönzések szomszédos kultúráktól.

Maimonides (1135/8–1204): *Misne Tora*

Széfer ha-mada, Hilkhot avoda zara 1:1–2

*Példa egy korai
vallástörténeti
narratívára.*

1. Enos idejében nagyot tévedtek az emberek (...), és Enos is a tévedők közé tartozott. És ez volt a tévedésük: azt mondták, hogy mivel az Isten teremtette ezeket a csillagokat és ezeket az égi szférákat, ezáltal irányítva a világot, és a magasba helyezte őket, és megbecsülést osztott nekik, és ők [a csillagok] szolgálják Őt [Istent], ezért ők [a csillagok] is megérdemlik a tiszteletet és megbecsülést. Isten, áldassék, akarata, hogy megtiszteljük és megbecsüljük mindazt, akit ő is megtisztel és megbecsül. (...) *Vö. imitatio dei*
2. Amint erre gondoltak, elkezdtek szentélyeket építeni a csillagok számára és áldozatokat bemutatni nekik (...) leborulni nekik – hogy ezáltal, rosszul gondolva, teljesítsék a Teremtő akaratát. Ez volt a bálványimádás gyökere.

Parallelomania

- ❑ *Hasonlóság vagy azonosság/egybeesés? Mennyire erőltetett párhuzam?*
- ❑ *Hasonlóságok, ill. eltérések a lényeges vagy a lényegtelen aspektusokban?*

Egybeesések lehetséges okai:

- Véletlen
- Közös ősből való leszármazás, tehát rokonság.
- Átvétel, kölcsönzés
- Tipológiai (véletlen) egybeesés
- Független párhuzamos fejlődés (univerzális vagy rokon) gyökerekből, és ezek a közös gyökerek teszik (szinte) szükségszerűvé a hasonlóságot.

*Köszönöm a figyelmet, és
viszlát következő alkalommal!*